

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ІНТЕГРОВАНОЇ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

***Анотація.** У статті подані основні результати дослідної роботи з формування громадянської компетентності як інтегрованої якості особистості майбутнього вчителя.*

***Ключові слова:** громадянська компетентність, майбутній вчитель, навчальний процес, професійна підготовка.*

Приєднання України до Європейського освітнього простору все більше загострює суперечності в нинішній системі професійної педагогічної освіти, зокрема, між метою формування кваліфікованого фахівця й засобами досягнення цієї мети, між завданням забезпечення професійно-особистісного розвитку майбутнього педагога на засадах гуманістичної педагогіки й директивними способами його підготовки, між масовим характером підготовки вчительських кадрів та індивідуальним характером педагогічної діяльності кожного вчителя тощо. Отже, не викликає сумнівів необхідність визначення довгострокових стратегій щодо подальшого вдосконалення та розвитку педагогічної освіти, зокрема, на рівні професійної підготовки майбутніх учителів у педагогічному університеті.

Про важливість вивчення цієї проблеми свідчить звернення до неї багатьох педагогів. Теоретичні аспекти впливу професійно-особистісних якостей учителя на навчальний процес знаходимо в працях О.А. Дубасенюк, Е.Ф. Зеєра, В. Кальней, В.А. Машина, В.О. Сластьоніна, О.П. Щотки.

Метою нашого дослідження є аналіз та визначення особистісно-професійних якостей майбутнього вчителя в процесі формування громадянської компетентності.

Головним завданням дослідження є визначення сучасних вимог до особистості майбутнього вчителя в процесі формування його громадянської компетентності інтегрованої якості.

Долучення України до загальносвітових політичних, соціально-економічних і культурних процесів, європейської інтеграції, у тому числі до освіти, роблять питання громадянського виховання важливим аспектом державної освітньої політики, а також педагогічної теорії і практики.

Розбудова в сучасній Україні правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави та громадянського суспільства органічно пов'язана з удосконаленням системи громадянської освіти, із формуванням у молоді високих громадянських якостей, демократичної культури, умінь по-новому підходити до розв'язання питань політики, економіки, до визначення свого місця й міри відповідальності в сучасному суспільстві.

Тому одним із основних принципів державної політики в галузі освіти визначено в Законах України "Про освіту" та "Про вищу освіту" виховання в учнів громадянськості й любові до Вітчизни як важливих якостей майбутніх громадян. У "Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності" необхідність розбудови в Україні системи громадянської освіти зумовлюється потребою розвитку "державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити всім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей, досягнення суб'єктивно привабливих, і, водночас, соціально значущих цілей як умови реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби особистості – потреби в самовизначенні і самоствердженні" [2, 6].

Оскільки метою громадянської освіти є формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що має культурологічні засади, є фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядною і психологічною характеристикою особистості, вчитель як суб'єкт й організатор процесу громадського виховання, насамперед, має володіти значним рівнем розвитку громадянської компетентності, що визначає його громадянську зрілість і професійну готовність.

Водночас ефективне громадянське виховання можливе тільки за умов спеціальної професійної підготовки вчителів, їхньої соціокультурної та професійної компетентності, здатності як організувати виховний вплив на учня соціальних інституцій, так і реалізувати в навчально-виховному процесі педагогічні технології формування в дітей громадянської самосвідомості, активізації їхньої соціальної активності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що розгляд компетентнісного підходу як теоретичної основи громадянської освіти майбутніх учителів пов'язаний з проблемою визначення певної ієрархії компетентностей, котра в багатьох країнах є основою для практичного запровадження компетентнісного підходу.

Таку ієрархічну систему компетентностей становлять: так звані надпредметні (“транс, “між предметні”) компетентності, які часто називають “ключовими”, “базовими”; загальнопредметні компетентності – їх набуває людина впродовж вивчення того чи іншого предмета; спеціально-предметні – ті, що їх набувають при вивченні певного предмета протягом певного навчального року або строку навчання.

Надпредметні (ключові) компетентності є: синтетичними, такими, що поєднують певний комплекс знань, умінь та ставлень, що набувається протягом засвоєння всього змісту освіти; вони не пов'язані з конкретним предметом, до них належать компетентності, що їх можна набутися під час засвоєння не одного предмета, а тільки декількох або всіх одночасно (тобто використовуючи всі навчальні можливості, пропонувані формальною й неформальною освітою).

Кожна з таких компетентностей складається з простіших дій, операцій, які є показниками її розвиненості. Наприклад, компетентність “продемонструвати творче мислення” передбачає: використання, оцінювання й постійне поліпшення власних стратегій розв'язання питань; розроблення деяких моделей дії та прийняття рішення в динамічному світі; формування й застосування навичок критичного мислення; використання багатьох прийомів аргументування в різних соціальних контекстах.

Загальнопредметні компетентності визначаються для кожного предмета та розвиваються протягом усього його вивчення; вони характеризуються високим ступенем узагальненості й комплексності.

Спеціальнопредметні компетентності визначаються для кожного предмета, вони розвиваються для кожного року навчання, ґрунтуючись на загальнопредметних компетентностях, і є стадіями, рівнями їхнього набуття.

З огляду на міжпредметний зміст, поліфункціональність, особливості формування, що передбачає залучення багатьох навчальних предметів і життєвопрактичну функцію громадянської компетентності майбутніх учителів, її безумовно, слід віднести до надпредметної (ключової) компетентності.

Разом з тим громадянську компетентність здебільшого розглядають як сукупність освітніх елементів, що складається із системи знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, що допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною і державою [3, 45]. Це уможливило нам інтерпретувати громадянську компетентність майбутніх учителів як певне особистісне новоутворення, формування якого відбувається в процесі реалізації сукупності навчальних і виховних систем у процесі професійної підготовки, а також як складову його професіоналізму, оскільки готовність до здійснення громадянського виховання є однією з професійних вимог до підготовки вчителя.

З вищенаведених визначень слід зробити висновок, що громадянську компетентність майбутніх учителів можна розглядати як складову їхньої професійної компетентності. Проте, оскільки змістовна характеристика досліджуваного поняття визначається також категорією “громадянськість”, під якою розуміють духовно-моральну якість, котра характеризує людину як особистість, визначає її моральну і духовну суть [1, 6], слід врахувати думку О. Пошетун, що “громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка охоплює й певний рівень психологічної готовності до активного здійснення суспільного життя – громадянськості” [3, 22]. Отже, громадянськість як психологічне утворення є лише частиною громадянської компетентності, під якою у більш широкому значенні слід розуміти здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізувати громадянські права та обов'язки для розвитку демократичного суспільства [3, 23].

Крім того, громадянська компетентність майбутнього вчителя як ключова компетентність, може бути визначена як здатність людини здійснювати поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності [2, 6], ефективно розв'язувати завдання професійного й соціокультурного спектра.

Оскільки громадянська компетентність майбутнього вчителя як інваріантна характеристика, з одного боку, розкриває відпрацьовану досвідом систему професійних норм і правил поведінки

вихователя, з іншого – є психолого-педагогічним інструментом впливу вчителя через особистісну поведінку на внутрішній світ дитини, а також є регулятивом його поведінки, пов'язаної з реалізацією громадянських прав та обов'язків, її можна розглядати як складову загальної та професійної культури особистості.

Ураховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що громадянська компетентність майбутніх учителів є також складовою частиною та змістовною основою громадянської культури особистості. Крім того, підкреслюючи, що компетентнісний підхід у даний час є одним з основних у громадянській освіті, ми вважаємо необхідним відзначити два важливих моменти.

По-перше, як вважає більшість науковців, реалізація компетентнісного підходу не може здійснюватися у відриві від отримання громадянських цінностей, що охоплюють певні ідеали, переконання й відповідну етичну позицію, без яких неможливе становлення дійсної громадянської компетентності. Отже, громадянська компетентність, на відміну від ряду інших компетентностей, не може бути сформована без опори на громадянські цінності і не може реалізовуватися поза системою ціннісних орієнтацій.

По-друге, необхідно розуміти, що процес становлення компетентності як “доведеної готовності до діяльності” може здійснюватися тільки в спільній діяльності тих, хто учить і вчиться, і в діяльності ж компетентність тільки й може реалізовуватися. Ось чому громадянська компетентність зумовлює як наявність певної життєвої позиції, так і внутрішньої готовності до її реалізації, і може повною мірою виявитися тільки в реальній життєвій або професійній ситуації.

Отже, враховуючи предмет нашого дослідження та положення педагогічної акмеології, ми розглядаємо громадянську зрілість як певну мету й важливий показник сформованості громадянської компетентності майбутнього вчителя.

На думку Р. Хмелюк, поняття “громадянська зрілість” ширше, ніж “моральна вихованість”. Воно не стільки вікове, скільки моральне, тобто визначається не віком, а поглядами, вчинками, поведінкою у суспільстві. Громадянська зрілість, на думку Р.Хмелюк, – такий стан особистості у суспільстві, у системі суспільних відносин, коли вона виступає повноправним суб'єктом громадянських прав та обов'язків. Крім того, громадянська зрілість характеризується соціальними цінностями, такими, як: патріотизм, інтернаціоналізм, відповідальність, обов'язок, відданість державі; якостями особи: цілеспрямованість, організованість, самостійність, працьовитість, наполегливість. Такій особистості характерний високий рівень самосвідомості [4, 6-7].

Тому-то громадянська зрілість може розглядатися як наслідок формування громадянської компетентності майбутнього вчителя, як більш широке утворення, що містить у собі предмет нашого дослідження. Таке розуміння дає нам змогу, з одного боку, екстраполювати в структуру громадянської компетентності майбутнього вчителя якості і характеристики, що становлять зміст громадянської зрілості майбутнього вчителя, з іншого – розглядати процес навчання, виховання і соціалізації майбутніх учителів у соціокультурному середовищі ВНЗ як провідних способів формування його громадянської компетентності.

Слід відзначити, що в змістовному плані поняття “громадянська компетентність” у педагогічній науці є малодослідженим. Тому, здійснюючи аналіз цього поняття, варто звернутися до характеристик базових категорій “громадянськість” та “компетентність учителя”.

Категорія “громадянськість” має досить широкий зміст, є однією з базових у багатьох соціальних і гуманітарних науках як складне інтегративне поняття може бути конкретизоване у соціально-правовому, філософському (морально-етичному), педагогічному й соціально-психологічному аспектах.

У педагогічному аспекті громадянськість розуміється як інтегративний комплекс якостей особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущих та індивідуально необхідних цілей відповідно до наявних у суспільстві й державі умов, особистих потреб і можливостей, відповідно до прийнятих правових і моральних норм (Л. Буєва, Р. Гурова, А. Саломаткін, О. Сухомлинська та інші).

Слід відзначити, що громадянськість як складне особистісне утворення в структурному аспекті складається з ряду властивостей, якостей і характеристик. Найбільш важливими з них, як завжди, визначаються патріотизм, орієнтація на гуманістичну ідеологію, політична, правова й моральна культура; гідність, соціальна справедливість і відповідальність, готовність до праці, до соціального й професійного самовизначення.

Однією з найважливіших інтегративних ознак громадянськості, а також критерієм її сформованості є наявність громадянської позиції. Ядром поняття “громадянська позиція” є

громадянська свідомість особистості, яка, органічно поєднуючись із моральними почуттями, виражається у вчинку, в активній діяльності, спрямованій на утвердження передових поглядів, ідеалів.

Отже, суб'єктивними основами громадянськості є рівень розвитку самосвідомості особистості, її інтереси, потреби, можливості, зміст духовної культури, ціннісні орієнтації, мотиви діяльності й поведінки, що визначають стан готовності до соціально значущої діяльності. В узагальненому вигляді громадянськість являє собою інтегративну єдність цивілізованих (переважно неполітичних) відносин, спрямованих на утвердження демократичних цінностей, ідеалів, прав і свобод, на забезпечення процвітання і добробуту громадянина, суспільства, держави, регламентованих прийнятими в суспільстві, державі принципами, нормами.

Таким чином, на нашу думку, громадянськість є складною категорією, у змісті якої цілісно поєднуються інтелектуальні, емоційно-вольові і практичні аспекти життєдіяльності й стосунки людини як члена суспільства та держави. Як складне особистісне утворення, громадянськість є інтегрованою якістю, закріпленою у структурі загальної і професійної культури, характеризує людину як свідомого й активного громадянина, соціально-політичну, морально-психологічну, професійну готовність працювати задля суспільної користі; рішучість, знання та вміння відстоювати громадянські цінності й інтереси; володіння культурою практичної реалізації індивідуально-особистісних і соціально значущих цілей відповідно до прийнятих у суспільстві принципів і норм.

Узагальнюючи вищенаведені теоретичні підходи, ми вважаємо, що громадянська компетентність майбутнього вчителя є складним, інтегрованим утворенням у цілісній структурі особистості фахівця, складовою його професійної культури та професійної компетентності; результатом оволодіння педагогічною професією; загальною категорією, що уособлює розвиток громадянськості як особистісної якості, котра визначає громадянську та життєву позицію, соціальну зрілість і суспільно корисну діяльність особистості й готовність до ефективного розв'язання завдань громадянської освіти в процесі професійної діяльності на основі сформованих знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, професійно важливих якостей і здібностей.

Узагальнення вищекреслених позицій науковців щодо змісту професійної компетентності вчителя, вимог до організації системи громадянського виховання як одного з пріоритетних професійних завдань майбутнього вчителя та зміст і структура громадянськості як базової категорії досліджуваного феномена дає змогу виокремити такі основні структурні компоненти в змісті громадянської компетентності майбутнього вчителя: когнітивний (знання і норми, що становлять зміст громадянськості й визначають готовність до громадянського виховання, освіти й самоосвіти в професійній діяльності); операціонально-процесуальний (професійні знання, вміння і навички, що визначають функціональну готовність до діяльності з громадянської освіти й виховання та практичної реалізації громадянської позиції, громадянських компетенцій); ціннісно-мотиваційний (мотиви, психологічні установки, ціннісні орієнтації, що інтеріоризують світоглядне сприйняття цінностей і норм громадянської культури, визначають спрямованість особистості, внутрішні спонукальні чинники діяльності з громадянської освіти й самоосвіти); особистісний (здібності та якості, що уможливають формування громадянської компетентності як інтегрованого особистісного утворення, реалізацію її функцій у професійній та повсякденній діяльності).

Слід відзначити, що названі структурні компоненти екстраполюють громадянську компетентність майбутніх учителів як системне утворення змістовного, особистісного, ціннісного й діяльнісного характеру, як складові системи являють собою складні утворення, що мають власний зміст і структуру.

Реалізація компетентнісного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх учителів сприяє розглядати їхню громадянську компетентність як ключову компетентність, структурні компоненти якої утворюються сукупністю знань, умінь, навичок, якостей і здібностей, що входять до змісту предметних або галузевих компетентностей і можуть розглядатися як критерії сформованості досліджуваного утворення. Структурні компоненти громадянської компетентності майбутнього вчителя, на нашу думку, являють собою складні системи, презентовані блоками компетентностей, які діалектично пов'язані між собою за змістом, складаються у свою чергу з таких базових категорій, як знання, вміння, навички, норми, якості, здібності тощо. Саме якісні та кількісні характеристики сформованості в майбутніх учителів цих базових категорій, відповідно до змісту основних критеріїв (структурних компонентів), ми розглядаємо як показники сформованості громадянської компетентності.

Когнітивний компонент громадянської компетентності майбутніх учителів характеризує її статичну форму й складається насамперед із знань і якостей, що входять до змісту таких компетентностей: методологічної компетентності (знання принципів, норм, закономірностей змісту громадянської освіти; знання загальнонаукової, фахової, педагогічної та предметної методології; сформованість світогляду; здатність до інноваційної діяльності, наукового обґрунтування, критичного осмислення та творчого застосування концептуальних наукових положень змісту громадянської освіти; знання й уміння прогнозувати, проектувати та управляти процесом громадянського виховання; здатність до наукової рефлексії та самоосвітньої діяльності); фахової компетентності (знання і здатності використовувати потенціал фахових навчальних дисциплін для громадянської освіти й виховання); спеціально-наукової компетентності (сформованість знань й умінь організації громадянської освіти й виховання, активної громадської діяльності й громадянського самовиховання); політичної компетентності (знання про типи держав, політичне облаштування суспільства, політичні організації та інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему); правової компетентності (знання чинного законодавства, громадянських прав, свобод, обов'язків); управлінської компетентності (сформованість знань основ теорії управління, умінь планування, цілепокладання; знань і вмінь аналітичного й організаційного змісту); виховної компетентності (знання закономірностей і принципів організації процесу громадянського виховання); психологічної компетентності (знання загальних характеристик особистості, особливостей психічних процесів, форм і методів управління ними); комунікативної компетентності (сформованість спеціальних знань, умінь і навичок, які сприяють ефективній взаємодії з іншими людьми в процесі громадянської діяльності й забезпечують здатність якісно розв'язувати завдання педагогічної діяльності в процесі міжособистісної взаємодії).

Зміст операціонально-процесуального компонента громадянської компетентності майбутнього вчителя визначається насамперед сукупністю професійних та особистісних умінь і навичок, що зумовлюють функціональну готовність фахівця вирішувати завдання громадянської діяльності, освіти й виховання.

Основу громадянських цінностей становить громадянськість – духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. З цим пов'язане більш або менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, відчуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння домагатися дотримання власних прав та обов'язків.

Одним з головних показників громадянської зрілості є визнання пріоритетними таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість, демократія, обов'язок, відповідальність, а також ціннісне ставлення до української мови, ґрунтовне володіння нею. На наш погляд, важливою характеристикою громадянської компетентності є ціннісне ставлення до законів, прав і свобод громадян, свободи й незалежності особистості. Результатом цієї компетентності має бути формування ціннісних орієнтацій як регуляторів поведінки, які визначають спрямованість особистості майбутнього вчителя на добровільне дотримання чинних законів, на те, щоб не лише знати свої права, але й сприймати їх як свої обов'язки.

Як зазначає більшість науковців, ціннісно-мотиваційна сфера особистості тісно пов'язана з розвитком індивідуальних якостей і здібностей.

Зрозуміло, що, окрім власне професійних здібностей, громадянська компетентність має охоплювати такі якості людини, що уможливлюють їй інтегруватись у широкий світовий соціокультурний контекст: усвідомлення багатозначності позицій і поглядів на те чи інше явище; бачення внутрішньої альтернативності рішень (урахування плюсів і мінусів) будь-якої діяльності. Це потребує вироблення крос-культурної грамотності, здатності побачити себе на місці іншого й зрозуміти його погляди, віру, переконання; уміння співпраці та діалогу на рівні взаємодії окремих людей, носіїв різних поглядів і культур; вироблення психології ненасильства, уявлень про політичні, соціальні права свободи людини.

Ураховуючи думку Р.Хмелюк, ми вважаємо, що громадянська компетентність характеризується такими особистісними якостями: цілеспрямованістю, організованістю, самостійністю, працьовитістю, наполегливістю. Такій особистості властивий високий рівень самосвідомості [4, 6–7].

Узагальнення результатів наукових досліджень Б. Вульфою, О. Газмана, Я. Соколова, Р. Хмелюк, П. Ігнатенка та В. Поплужного переконує, що найважливішими громадянськими якостями особистості є патріотизм, гуманізм, демократизм, почуття обов'язку, відповідальність, громадянська мужність і совість.

Гуманізм у більшості досліджень визначається як світоглядна якість, заснована на принципах рівності, справедливості, людяності в стосунках між людьми, на пошані до людської гідності, турботі про благо людей. Розглядаючи гуманізм як визнання цінності й унікальності життя людини, прав на вільний розвиток і вияв своїх здібностей, як критерію рівних взаємин, підкреслимо, що бути гуманним у громадянському сенсі означає прагнути жити не тільки для себе й своїх близьких, але й заради людей, держави, суспільства, цивілізації.

Виховання гуманізму тісно пов'язано з формуванням якостей демократизму, які ґрунтуються на визнанні цінності та неповторності людського життя, свободи й рівності громадян, терпимості до інакомислення, умінню враховувати громадську думку, брати участь у житті колективу.

Отже, метасистемний характер змісту досліджуваного утворення, структурні компоненти якого характеризують важливі сторони професіоналізму, а функції – різні прояви соціальної та професійної діяльності майбутнього вчителя, дає змогу нам розглядати його громадянську компетентність як професійно-особистісне новоутворення, що формується в процесі професійної підготовки в результаті сукупності педагогічних умов.

Література

1. Дубасенюк О.А. Основи теорії і практики професійної вихованості діяльності педагога. – Житомир, 1994. – 187с.
2. Ильина Т.А. К вопросу о профессиональной ориентации и профессиональном отборе в педагогическом учебном заведении // СПб. – Казань, 1996. – 421с.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності// Освіта України. – 2000. – №32. – С. 6 – 7.
4. Крилова Н.Б. Формування культури майбутнього спеціаліста.-М.: Вища школа, 1990. – 142 с.

Аннотация. В статье изложены основные результаты исследовательской работы по формированию гражданской компетентности как интегрированного качества личности будущего учителя.

Ключевые слова: гражданская компетентность, будущий учитель, учебный процесс, профессиональная подготовка.

Annotation. The main results of the civil competence formation as an integral skill of a future teacher personality are given in the article.

Keywords: civil competence, future teacher, educational process, professional preparation.

УДК 372:37.035

Рогальська І.П.

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ КОМПЛЕКСІВ “ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД – ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД”

Анотація. У статті розглядаються сучасні проблеми підготовки педагогічних кадрів до роботи з дітьми в умовах учбово-виховного комплексу “Дошкільний учбовий заклад – загальноосвітній учбовий заклад”.

Ключові слова: підготовка педагогічних кадрів, освітня система, дошкільна та початкова освіта.

Процеси оновлення та модернізації, які зараз відбуваються в системі вищої професійної освіти, об'єктивно спрямовані на її подальший прогресивний розвиток, забезпечення потреб суспільства та держави у кваліфікованих фахівцях, здатних працювати в умовах освітніх комплексів “Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад”, що передбачає відповідні зміни у професійно-педагогічній підготовці майбутніх вихователів